

MARKO ČUDIĆ

Márton László kisebbségi konceptiója: *M. L., a gyilkos;* *A mi kis köztársaságunk*

Franz Kafkáról szóló kulcsfontosságú tanulmányukban Gilles Deleuze és Félix Guattari többek között arra is felhívják a figyelmet, hogy a kisebbségi irodalmakban a térszűke folytán minden helyzet rögtön a politikához kötődik (DELEUZE–GUATTARI 2009: 34). Jadranka Cergol kortárs szlovén–olasz teoretikus szerint azonban sohasem lenne szabad szem elől téveszteni azt, hogy „Deleuze és Guattari nem úgy definiálták a kisebbségi irodalmat, mint olyan irodalmat, amelyet egy kisebbség a saját nyelvén alkot, hanem arra az irodalmi termelésre gondoltak, amelyet a kisebbségek a többség nyelvén írnak” (CERGOL 2016: 62).¹ Tény azonban az, hogy bármelyik kisebbségi irodalomról szólunk e kétféle közül, a nyelvi hibridizáció különböző fokairól is beszélhetünk, a kulturális hibridizáció pedig szinte magától értetődő, hiszen mindkét esetben a perifériáról megszólaló szerzőkről van szó.

Mi történik viszont akkor, ha egy olyan szerzőről beszélünk, aki ennek az állandó centrum–periféria-konfliktusvonalnak a másik oldalán áll, vagyis egy látszólag kényelmes *centrális* pozícióból szólal meg, ám teszi ezt úgy, hogy közben érzékeny a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásai iránt? Márton László, véleményem szerint, épp ebbe a kategóriába tartozik. Márton, úgy is fogalmazhatunk, többedmagával – itt elsősorban Darvasi Lászlóra lehetne még gondolni – megalapítója az újabb kori magyar irodalomban egy teljesen új műfajnak – az ironikus, tipikusan kelet-közép-európai groteszk, tragikomikummal átszótt psze-

udotörténelmi regénynek, amelyben az állandó félreértések sokszor az abszurdumig felnagyított etnikai és nyelvi kavarodásból származnak, olyan kavarodásból, melyben a többség–kisebbség egyértelműnek látszó relációi elveszítik szilárdnak hitt pozíciójukat.

Ebben a szövegben Márton László komplex kisebbségkonceptiójára két könyv elemzése során szeretnék rámutatni, ám ez persze nem jelenti azt, hogy ez a téma ne hatná át Márton más műveit is, sőt, azt a kijelentést is megkockáztathatnánk, hogy különböző intenzitással ugyan, de az egész eddigi életművét is. Gondoljunk itt a fiatalkori esszéire, az 1989-ben megjelent *Kiválasztottak és elvegyülők – Töprengés a sorsról, amely nem közösség* című írására, amely véleményem szerint eleddig a legintimebb Márton László-vallomás, hiszen saját identitás-traumájának a feldolgozásáról szól. Mártonnak, az akkori, Kádár-kori szokás szerint ugyanis szülei viszonylag későn, 26 éves korában fedték csak fel a legnagyobb családi titkot, azt a tényt, hogy asszimilált zsidó családba született (MÁRTON 1989). Ez természetesen nem volt meglepő szülői gesztus az akkori Magyarországon: sok holokauszt túlélő döntött úgy, egyfajta íratlan szabály szerint, hogy ezt a nagy, (poszt)traumatikus családi titkot csak akkor fedi fel gyermekei előtt, amikor már, meglátásuk szerint, képesek lesznek ezt az információt feldolgozni, szembesülni vele. Ilyetén a zsidó származású magyar baby-boomerek nemzedékének nagy többsége úgy nőtt fel, úgy szocializálódott, abban a (tév)hitben építette ki személyiségét, önzonosságát, hogy a többséghez, a – nevezzük itt úgy – „színmagyarsághoz” tartozik. Márton eme filozofikus esszéje megpróbál szembenézni ezzel a hirtelen megszerzett tudattal. Egy ilyen váratlan felismerésnek talán a legtraumatikusabb aspektusa a teljesen másmilyen perspektíva, amelyből az ember önmagát nézni kezdi: hirtelen rádöbben arra, hogy mindaz, amit addig önmagáról és a saját társadalmon belüli pozíciójáról gondolt, egyszerűen fogalmazva, nem így van, gorombábban fogalmazva pedig tévhit, sőt, egyenesen hazugság. Másképpen szólva, egy stabil többségi pozícióból hirtelen egy olyan rémisztő felismeréssel szembesül, hogy ez nem így van, hanem egy túlélő, majd hogyanem titkos közösséghez tartozik. Az, hogy ez az információ ilyen diszkrét, szégyenlős, majd hogyanem titkolódzó módon lett előtte feltárva, mint már fiatal fel-

nőttek, csak megerősítheti ezt a váratlanul bekövetkezett személyes, lélektani és társadalmi destabilizációt, ezt a szimbolikus talajvesztést.

Lehetséges, hogy éppen ebből a mély, személyes felismerésből, ebből a privát traumából, ebből a mindaddig kényelmesnek és biztonságosnak tetsző pozíciónak a destabilizációjából fakad az a „kopernikuszi fordulat”, amely arra készítette Mártont, hogy megkérdőjelezze és átértékelje mindazt, amit addig, nevelődési és tanulóéveiben elsajátított. És talán ez az egyik oka annak is, hogy Márton László a szó legtágabb értelmében, a saját ironikus módján empátiát kezdett el érezni a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásai iránt. Mint azt már említettük, szinte az egész Márton-életmű adja magát ennek az értelmezésnek, de mielőtt még rátérünk a dolgozatunk címébe foglalt művekre, említsük itt meg csak például az ekfrázison, a (fény)képi emlékezetkultúrán alapuló poszttraumatikus kisregényt, sokak szerint Márton legsikerültebb művét, az *Árnyas főtucát* (MÁRTON 1999), vagy a 2006-ban megjelent *Minerva búvóhelye* című, Batsányi Jánosról szóló (ál)történelmi (esszé)regényt, amelyben nemcsak fordításelméleti kérdéseket vet fel, hanem Batsányi „választott hontalanságának”, illetve szándékolt emigrációba, egy sajátos kisebbségbe való vonulásának döntését is problematizálja (MÁRTON 2006).

A tanulmány címébe foglalt két művet pedig két okból választottam: egyrészt azért, mert érzésem szerint e két mű adja a Márton-féle minoritáskonceptió leggazdagabb palettáját, másfelől pedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy az elsőként tárgyalandót, az *M. L., a gyilkost* (MÁRTON 2012) jómagam fordítottam le szerbre (MARTON 2014).

Az *M. L., a gyilkos* című könyvet műfajilag voltaképpen három hosszabb novellából álló kötetként is tárgyalhatnánk, bár a szerző paratextuális, a cím után zárójelbe tett alcímszerű utalása explicite kimondja, hogy ezek voltaképpen *történetek egy regényből*. Az első, címadó történet feltehetően életrajzi vonatkozású, és a Magyar Néphadseregben való sorkatonai szolgálatot problematizálja egy isten háta mögötti alföldi kasszáryában, valamikor a hetvenes évek vége felé. És itt, rögtön az elején, az alapállásban kiderül egy, a témánk szempontjából rendkívül érdekes, társadalmi réteghez való tartozás által determinált kisebbségi lét, amelynek nézőpontjából az elbeszélő előadja a történetet, vagy írja a memo-

árját. A sorkatonák ugyanis két kategóriára oszlanak. Mindenkinek ugyan 18-19 éves korában be kellett vonulnia, ám az egyetemre előfelvételt nyert fiataloknak csak 11 hónapot, az egyszerű, műveletlen sorkatonáknak ellenben két teljes évet kellett leszolgálniuk. Ezt a röpke 11 hónapot azonban minél emlékezetesebbé kellett tenni, úgymond felejthetetlen, életre szóló élményt kellett belőle kovácsolni (ha a hatalom szemszögéből értelmezzük). A valamilyen élet- és társadalmi perspektívával rendelkező fiatalokat tehát időnként a legvadabb fantáziát is túlszárnyaló megaláztatásoknak kellett kitenni. A szocialista Magyarország haderejében az értelmiségi réteg, akiket egyszerűen csak nyulaknak hívtak/csúfoltak, természetesen egyfajta kisebbség volt, paradox módon nem kis számuktól függetlenül:

Ha megpróbálnám elmagyarázni, miért irigyelték és gyűlölték a kétéves, vagyis két esztendő folyamatosan leszolgáló sorkatonák a nyulakat, akkor azzal kezdeném, hogy a nyulak tizenegy hónap alatt leszereltek, és megkezdhették egyetemi tanulmányaikat, míg a kétéves katonák két évig rohadtak a laktanyában. A nyulakat fölvetették az egyetemre, ahelyett, hogy kőfejtőbe vitték volna őket csákányozni. A nyulak lusták voltak, gyávák voltak, el voltak kényeztetve. A nyulak ügyetlenek voltak, és büdös volt nekik a munka. A nyulak pofátlanok és nagypofájúak és nagyképűek voltak, és azzal dicsekedtek, hogy két érettségijük van, meg hogy háromszor álltak sorba, amikor osztották az értelmi képességeket. [...] A nyúl nappal napfényben mutatja be a laposkúszást az üres ég alatt, éjszaka zseblámpák fényében mutatja be a laposkúszást a vaságyak alatt. Két vaság között érve a nyúl bemondja az összes vasúti megállót Székesfehérvár és Nagykanizsa között. Ha eltéveszti, kezdheti előlről, mármint a kúszást, amely lapos. A nyúl bemutatja, hogy fogkefével tizenkét óra alatt ki lehet fehéríteni a negyedik század hálókörletli folyosóján a kőlapok közötti fugákat. Utána fogat mos ugyanezzel a fogkefével. (Nem önkéntes alapon.) (MÁRTON 2012: 11).

A leendő egyetemi hallgatók megaláztatása azonban nem a kaszárnyában, hanem az őszi mezőgazdasági munkálatok közben éri el tetőfokát, amikor a nyulak kisebb csoportját egy borkombinátba hurcolják ingyen munkaerő gyanánt. Itt a felettesük egy Molnár Lajos nevű (az M. L. iniciálék metatextuális kitételként is értelmezhetőek természetesen, Márton Lászlóra is ismerhetnénk bennük akár) börtönviselt, náluk 5-6 évvel idősebb illető, aki ráadásul azzal hanceg, hogy gyilkosság miatt ült börtönben. Itt, messze a kaszárnyától, messze a – nevezzük ezt úgy – nyilvánosságtól, Molnár addig még (a kaszárnyában) nem látott, személyre szabott megaláztatások sorával rukkol elő. S bár Molnár is bizonyos értelemben egy marginális kisebbség tagja – azért a gyilkosok szerencsére szintén kisebbségben vannak a társadalomban – ebben a történetben, legalábbis az elbeszélő perspektívájából, Molnár a Magyar Népköztársaság metaforájává növi ki magát, s az, ami a leendő egyetemistákkal itt történik, némileg „az életre való felkészülés” egy perverz változataként is felfogható. Itt egyértelművé válik, hogy a (totalitárius) állam célja a fiatal értelmiségiek önbizalmának programszerű aláásása, képletesen szólva az értelmiség, főleg a humán értelmiség gerincének a megroppantása. Márton narrátora finom eszközökkel mutat rá arra, hogy a szocialista társadalomban igazából sohasem történt meg a (háborús) múlttal való szembenézés. Ez a Károly bácsival, egy idős raktárossal való beszélgetésből derül ki leginkább. Az olvasó ugyan megtudja, hogy Károly bácsi annak idején háborús bűnökért ült, de semmiféle megbánást nem érez emiatt, sőt. Egyáltalán nem véletlen, hogy a Bruno Schulz szülőhelyére utaló Drohobicsnál civilek ellen elkövetett atrocitás áldozataira Károly bácsi csak mint *azokra* utal. A narrátor által fanyar humorral előadott Károly bácsi-féle történet mégis vérfagyasztó, és mintha Hannah Arendt hírhedt tézisére, a gonosz banalitására, hétköznapiságára, mindennapi köztünklevőségére (is) utalna. Egy fiatal sorkatona kitaró faggatására ugyanis Károly bácsi mégiscsak kiad valami választ magából:

Bűne – ha ugyan bűnnek tekinthető az ilyesmi – mindössze anynyi volt, hogy a háború alatt, ukrán területen, részt vett három szénapajta felgújtásában. Először is, nem egyedül tette ezt, ha-

nem többedmagával. Másodszor pedig, előljáróinak parancsára tette. Na most tegyük kezünket a szívünkre: a második világháborúban ugyebár több is pusztult, mint ez a három szénapajta. Meg az a széna, ami ott volt bennük. Meg az a hulladék, ami ott feküdt a szénán. Igen, hulladék. Emberi hulladék. Emberi söpredék. Emberi szemét. Csupa szemét ember. Ha ugyan ember. Ekkor megkérdeztem Károly bácsitól: konkrétan kikre gondol? Károly bácsi elégedetten nevetgélt. Hát igen, mi még nagyon fiatalok vagyunk. Mi nem tudhatjuk ezeket a dolgokat. Szóval, akik a három szénapajtában voltak, azok *azok* voltak, és addigra már meghaltak tífuszban. Vagy ha még nem haltak meg, akkor is úgy le voltak gyengülve, hogy két-három napon belül biztosan meghaltak volna. Ez már a tífusz velejárója. Csúnya betegség. Bár az igaz, hogy nem mindegyik volt beteg, mert az egészségeseket is odazárták a tífuszosok mellé. Ezért is kellett deszkákkal beszőgelni mindhárom szénapajta kapuját. Aztán: „Adj neki tüzeckét, ne sajnáld!” Aki meg az ablakon próbált meg kimászni, azt lelőtte a keret. Ilyesmik fordultak elő akkoriban. Kemény egy világ volt (uo. 25).

Az elítélt háborús bűnös, aki leszolgálta büntetését, nyilvánosan hengec a szocialista Magyarország kellős közepén a fiatal magyar sorkatonák előtt saját fasiszta gonosztettével. A még nagyobb morális probléma azonban akkor jelentkezik, amikor Pásztor, egy zsidó származású sorkatona Károly bácsi történetéből ráeszmél arra, hogy a nagyapja nem halt hősi halált Drohobicsnál a fronton, hanem voltaképpen a saját honfitársai, a magyar honvédek gyilkolták meg. Mikor ez után a hirtelen felismerés után Pásztor elpanaszolja ezt Molnárnak, Molnár arra inti, hogy jobb, ha hallgat, és nem törődik az egésszel, hiszen „[a]zóta már úgysis meghalt volna” (uo. 28). Az olvasó Molnár cinikus bűnrelativizációja mögött nyilvánvalóan az akkori állami politikára, az elhallgatáson, a traumák ki nem beszélésén alapuló mindennapokra való utalást fedezheti fel.

De még az efféle felismerések sem vezetnek a sorkatonák lázadásához, nemcsak azért, mert a lázadás csírájában lenne elfojtva a volt ökölvívó,

Molnár Lajos által, hanem annak is köszönhetően, hogy a katonák ma-zochista módon csodálják az elnyomójukat, azonosulnak vele, vagyis az állammal:

Nem voltunk sem ostobák, sem eltompultak. Értelmes emberek voltunk, mihelyt egy-egy pillanatra el tudtunk vonatkoztatni at-tól, hogy nyulak vagyunk. De hát éppen erről van szó: hogy szinte soha nem tudtunk elvonatkoztatni tőle. Tudtuk és tapasztaltuk, hogy az elnyomás rossz dolog, ugyanakkor le voltunk nyűgöz-ve az elnyomótól, hazánktól. Meg voltunk babonázva a Magyar Népköztársaságtól, és attól külön el voltunk büvölve, hogy nem egyszerűen csak „köztársaság”, hanem „nép” is. Sohasem láttam a népet, igazából nem is tudtam, hogy az mi fán terem, de minél kevésbé láttam és tudtam, annál inkább hittem benne (uo. 29).

A kötet második történetében, amely az *Izgalmas romok* címet vise-li, ugyancsak egy specifikusan kisebbségi helyzettel találkozunk: egy négytagú, átlagos magyar (kis)polgári család viszonylag rizikós lépésre szánja rá magát, arra ugyanis, hogy a jugoszláviai polgárháború kellős közepén, 1993-ban autóval (egy fehér Ladával) elindul nyaralni a horvát tengerpartra. A probléma csak az, hogy a gyerekek meg szeretnék nézni a Velebit-hegyen található gyönyörű Királyné útját, amely, ahogy a narrá-tor mondja, a megszállt területeken van. A szerb olvasó ebben könnyen felfedezi a néhai, el nem ismert Szerb Krajina Köztársaság (Република Српска Крајина) területét. A történet közepén az elbeszélő kissé cini-kusan meg is nyugtatja az olvasót, előrebocsátja, hogy a családdal sem-mi rossz nem fog történni. Maga a tény, hogy bizonyára ők az egyetlen magyar (de lehet, hogy az egyetlen külföldi) család is, akik Dalmáciában nyaralnak 1993-ban, méghozzá úgy, hogy „kiruccannak” egy egyolda-lúan kikiáltott, háborús köztársaság területére, ezt a családot nemcsak egyedivé és különccé teszi, hanem, a tömegturizmus koncepciójával ellentétben, kisebbségivé is, valamiképpen az utóbbi időben egyre nép-szerűbb „katasztrófaturizmus” felé sodorva a szereplőket. Az elbeszélő a következőképpen sűríti össze a szereplők kalandvágját, izgalomigényét:

„Megszállt területek! Ennek a kifejezésnek amolyan közel-keleti hangulata van. Egyikük sem járt még a Közel-Keleten, így tehát nem tudhatták, milyen a közel-keleti hangulat, ám ebben a pillanatban úgy érezték: valami ehhez hasonló” (uo. 72). Mindenesetre, egy nem sztenderd turista-típusról és egy szokatlan nyaralásról van itt szó, még akkor is, ha a többi elem – család, gyerekek, tenger – tökéletes klisének tűnhet.

A legkomplexebb kisebbségi koncepciót a kötet harmadik novellája, a *Közepes fogorvos* nyújtja, méghozzá két látszólagos mellékszereplő egymáshoz való viszonyának taglalásában. Egy Magyarországon tanuló vietnámi diák, Bao Dang Cang és jóbarátja, Varjú Dezső komplex viszonyáról van itt szó.

Cang és a többi vietnámi egyetemi hallgató a hetvenes–nyolcvanas évek Magyarországon egy viszonylag tekintélyes számú kisebbséghez, a – nevezzük ezt úgy – „magyarországi vietnámi akadémiai emigrációhoz” tartozik. Ami viszont Cangot megkülönbözteti nemcsak Magyarországon tanuló honfitársaitól, hanem magyar barátai, kollégái többségétől is, az a szinte mesébe illő tehetsége, méghozzá több téren. Ezek közül is irodalmi ismeretei a legkiemelkedőbbek: Cang fejből szavalja kedvenc magyar költője, Ady Endre verseit, eredetiben és hibátlanul, rengeteg magyar lányt elcsábít, kiválóan focizik stb. Valódi sikertörténet, legalábbis Márton ironikus, időnként szarkasztikus narrátorának ábrázolásában.

Ugyanakkor Cang barátja, Varjú Dezső szinte már karikatúrába illően ügyetlen, szerencsétlenkedő, introvertált figura. Van azonban valami, amit ez a fiatalember, úgy látszik, titkol, és ami végül ugyancsak karikatúrisztikus halálát (vagy öngyilkosságát) okozza majd – Varjú ugyanis később visszatér szülőfalujába, ahol részegen belefullad a disznótető vályúba. Ez a titok, amelyet a szövegben sehol explicite nem fejt ki a narrátor, valójában a viszonzatlan – méghozzá homoerotikus – szerelemből fakad, amelyet Varjú a heteroszexuális Cang iránt egyetemi diákévei alatt érez, ám képtelen azt artikulálni, elsősorban saját ügyetlensége, gyámoltalansága folytán. A szövegből azonban implicite az is kiolvasható, hogy ez a szerencsétlenkedés valójában a homoszexualitás stigmatizációjából is fakad az akkori Magyarországon. Mindkét szereplő kisebbségi tehát a

maga módján – Cang egy emigráns etnikai közösség része (nem hagyományos etnikai kisebbség, úgymond), míg Dezső a többségi nemzethez tartozik ugyan etnikailag, ám kisebbségi egy rendkívül fontos személyes vonatkozásban, a szexuális irányultsága folytán.

Hogy a meleg fiatalokkal hogy bántak/bánhattak a hetvenes évek rurális Magyarországon, abba betekintést nyerhetünk a történetnek abban a mellékszálában, amelyben Varjú Dezső egy Isten háta mögötti faluban, Bergezden töltött gyerekkorát ecseteli néhány hatásos vonással a narrátor. Varjú Dezső földműves szülei ugyanis Dezsőnek mint legfiatalabb gyermeküknek a paraszti sorsot szánták, előre eltervezett és fellebbezést nem tűrő módon – a tervük az volt, hogy a gyengécske Dezső nyakába sózzák a nehéz fizikai munkát, abban reménykedve, hogy öregkorukra majd ő gondoskodik róluk. A csendes, félénk és érzékeny, álmodozásra hajlamos fiú azonban a parasztok által különcnek tekintett – lévén nőtlen – falusi tanító hatása alá kerül. A tanító felfedezte Dezsőben a tehetséget, az irodalom, a művészetek iránti fogékonyságot, és szellemi munkára, tehetsége felfedezésére és fejlesztésére ösztönözte:

A tanító felfigyelt a többieknél érzékenyebb, zárkózott kisfiúra, és foglalkozni kezdett vele. Könyveket adott a kezébe, és elmagyarázta neki, hogy az ember azért jár két lábon, mert igaz ugyan, hogy a föld porában áll, de az ég felé tör. Az embert az tette emberré, hogy kiemelkedett a sárból, amelyből gyúrta őt az Isten. Mindennap elmondta Varjúnak, hogy ki kell emelkedni az adott körülmények közül. Ez volt a jelszava: *légy kiemelkedő!* Kívülről tudta és gyakran idézte Jevgenyij Jevtusenko szovjet költőnek azt a versét, mely szerint kiválónak lenni kötelesség, és közép-szerűnek maradni gyalázat, sőt bűn.² Biztatta Varjút: ne süllyedjen bele a falusi élet nyomorúságába, a tunyaságba és a tudatlanságba. Ne akarjon úgy élni, és főleg *ne akarjon olyan lenni*, mint a szülei (uo. 166–167).

A szülők azonban sejteni kezdik, hogy fiuk, annak ellenére, hogy szorgalmasan teljesíti a rábízott mezőgazdasági munkákat, szellemileg eltávolol-

dott, elrugaskodott tőlük, és továbbtanulási terveket szövöget, a faluból való elköltözést fontolgatja. Ezért Dezső apja bemagyarázza magának, hogy a tanító *egy olyan*, és hogy a fiából is megpróbál *egy olyat* csinálni. Egy kisfiú korábbi tragikus történetén okulva Dezső apja mintha ütlegekkel próbálná megvédeni fiát a társadalmi stigmatizációtól, megtörve saját társadalmi közege kemény, kíméletlenül heteronormatív nyomása alatt:

Márpedig őrá, Varjú Lászlóra nem fognak ujjal mutogatni az emberek! Őrá nem fogják azt mondani, hogy az ő fia *egy olyan!* Akkor inkább legyen döngnyűző! Inkább legyen tolvaj! Inkább legyen halott! Igen, legyen halott! Ő, Varjú László ezzel a két kezével fogja megfojtani, még mielőtt *egy olyan* lenne belőle! Szerencsére házon kívül nem beszélt erről a gyanújáról [...] Rágtá, emésztette magát. Emiatt majdnem úgy viselkedett, mintha körültekintő és tapintatos lett volna. Mintha meg akarta volna kímélni a fiát attól, hogy kiközösítsék. Évekkel korábban egy Mézes Gyuszi nevű fiúval történt, hogy a farsangi jelmezbálon virágáros lánynak öltözött, és miközben árulta a rózsát, hagyta magát a fiúktól megcsókolni. Ezek után ráfogták, hogy *buzi köcsög*, és az ilyenkor szokásos kíméletlenséggel lépten-nyomon megszegényítették. Egyszer hátrakötötték a kezét, és belökték egy meszesgödörbe, egyszer pedig bekenték az arcát szarral. Nem sokáig bírta: még a cseresznyefák sem virágzottak el, amikor leugrott a vasúti felüljáróról egy arra haladó mozdony elé (uo. 169).

S bár Dezsőnek, az említett tragikus sorsú kisfiúval ellentétben, sikerül elmennie a faluból, sőt mint az egyik legjobb érettségiző sikeresen beiratkozik a budapesti bölcsészkarra, neki sem sikerül elkerülni az LMBTQ+ személyek szabályszerűen tragikus sorsát (az akkori) Magyarországon. Mondhatni, Márton itt olyan empátiát mutat a szexuális kisebbségek iránt, amelyet heteroszexuális szerzők között ritkán találni, különösen itt, Kelet-Közép-Európában és a Balkánon.

Márton 2015-ben megjelent, *A mi kis köztársaságunk* című regénye fekete humorral átítatott, burleszk krónikáját nyújtja a csupán néhány intenzív hónapig létező Hömpölyzugi Köztársaságnak, amely egy fiktív, Délkelet-Magyarországon kikiáltott (szocialista) mikroköztársaság (volt). „Fővárosa” a szimbolikus nevű Állóvíz, a körzeti főtitkár pedig egy Mátrai nevű elvtárs és klikkje, amely a valaha kisémmizett társadalmi osztályok képviselőiből tevődik össze. S bár a történet teljes mértékben fiktív, Márton László saját történeteit szinte mindig vagy saját tapasztalatra, vagy komoly archívumkutatásra alapozza, és ez itt sincs másképp – a szöveg történelmi alapját a valóban néhány hónapig létező, önmeghatározása szerint, „nyakig szegények köztársasága”, az úgynevezett Vésztői Köztársaság 1944 októberi kikiáltása és 1945 februári bukása közé ékelt története adja. Mátrai alakját Márton a Vésztői Köztársaság vezetője, a kommunista Rábai Imre személye alapján modellírozta.³

Ha kisebbségi kulcsban próbáljuk értelmezni a regényt – bár a kisebbségi szituációk nem annyira meghatározóak és gyakoriak, mint az előzőleg elemzett kötetben – szimbolikus értelemben a regény nyitójelenete szembeötlő. Némileg bizarr módon tudatja velünk ugyanis az elbeszélő, hogy református faluról van szó. A katolikus kisebbség a rombolás által kerül, úgymond, vezető pozícióba, még ha csak néhány napig is: „Városunkban és környékén a katolikusok emberemlékezet óta kisebbségben vannak, és most, miután a magasból a földre bukott, egyszerre csak ijesztően nagynek látszik a katolikusok keresztje” (MÁRTON 2014: 10).

Az etnikai kisebbségeket tekintve a Hömpölyzugi Köztársaság „fővárosában” a szlovák állomásfőnök, Rovarik vesztét szlovák anyanyelvének használata okozza, némi „belső segítségnek” (lásd: besúgásnak) köszönhetően. Rovarik sógora ugyanis szlovákul (az anyanyelvén) értesíti Rovarikot, hogy neki, mármint Rovarik sógorának, kisfia született. A német katonák viszont a szlovák nyelvet (besúgói szuggeszióra) orosz nyelvnek tekintik, és azt hiszik, hogy Rovarik az előrenyomuló Vörös Hadseregnek fed fel (német) hadititkokat. Ezt a tragikus epizódot – egyébként ezt az egész Márton-regényt lehetne mellékszálak sorozataként is olvasni – a narrátor a rá jellemző szarkasztikus módon értelmezi. A szerencsétlen Rovariknak ugyanis nem volt ideje az irodájába betoppanó Wehrma-

cht-katonáknak elmagyarázni saját, tipikusan közép-európai identitásának komplex (alakulás)történetét. A katonáknak nyilván nincs sok türelmük a nemzeti-nyelvi finomságokra, a kisebbségi diskurzusokra és narratívákra, ezért Rovarik helyett, mintegy mementóként, az elbeszélő szólal meg:

Rovariknak egyrészt a nyelvek közti különbség, másrészt a nyelvrokonság miatt kellett meghalnia. Nem tudott németül, ezért képtelen volt elmagyarázni, hogy nem oroszul, hanem egy másik szláv nyelven, szlovákul beszélt a telefonba, amikor rányitották az ajtót. Azt is el kellett volna magyaráznia, hogy a megye túlsó szélén, ahol ő, Rovarik született és nevelkedett, nagyobb részben szlovákok élnek, akiknek őseit gróf Oppenheim Frigyes telepítette közénk Liptó megyéből a tizennyolcadik század közepén, és hogy ő, Rovarik ezen a nyelven érintkezik a sógorával, tudniillik mindkettejüknek ez az anyanyelvük, és hogy nálunk ez gyakori, megszokott jelenség, hogy tudniillik a mi kis szlovákjaink szlovákul beszélnek egymással, noha magyarul vagy akár németül is érintkezhetnének (uo. 16–17).

A szlovákok persze nem az egyetlen nemzeti kisebbség ebben a miniköztársaságban, amely a regény logikáján belül egyfajta „Magyarország kicsiben”. A romák például a Párizs nevű városrészben élnek: „A mi kis hőmpölyzugi Párizsunkban nincs Eiffel-torony, van viszont egy toronynak is beillő, szokatlanul magas karó, tetején kocsikerékkel, amelyen időnként varjú üldögél (...) A mi Párizsunkra nem jellemző a bohémélet, noha csupa bohém lakik benne, amennyiben a cigányokat bohémnek nevezzük” (uo. 42, 43). Arról azonban, hogy a romák iránti bánásmódban semmi sem fog változni még ebben a deklaratíve egalitáriánus és utópisztikus „nyakig szegények köztársaságában” sem, vagyis, hogy folytatódni fog teljes gőzzel a „strukturális diszkrimináció” (LONČAR 2017: 13), leginkább Mátrainak az elbeszélő által közvetített szavai tanúskodnak. Egy színházi előadás próbája után ugyanis Mátrai megnyugtatta a lakosságot, hogy az előadás után „helyre fog állni a régi szegregáció” (MÁRTON 2014: 113).

Kiemelt helyet kap a regényben további két magyarországi kisebbség, a német és a zsidó is. A helyi németek a már rég asszimilálódott zsidókkal ellentétben a tömeges névmagyarosítást csak a Wehrmacht-csapatok kivonulása után kérelmezik, ám, mint ahogy a zsidóságnak sem segített a névmagyarosítás és az asszimiláció, úgy a németeken sem fog segíteni a magyar nemzeti korpuszba való hasonló beolvadási kísérlet. Ezt egyértelműen sejteti a narrátor: „Aki azt hiszi, hogy egy fiatal demokráciában fölösleges vagy értelmetlen dolog a névmagyarosítás, az téved. A demokrácia összefér a névmagyarosítással, és nem zárja ki a származáson alapuló diszkriminációt sem. (...) Eddig a zsidókat üldözte a fasizmus, bizonyára helytelenül, most a svábokat üldözi a demokrácia, nyilván helyesen (...) ugyanakkor a magyarországi németiség az egyetlen olyan faji vagy etnikai alapon üldözhető csoport, amely még nincs teljesen ki-fosztva” (uo. 129).

Egy másik részben, az egyik ritka helyen a regényben, amikor a narrátor elfordítja tekintetét a lokális kontextusról, és figyelmét a „magas politika” felé irányítja, arról esik szó, hogy állítólag személyesen Sztálin elvtárs fenyegette meg, zsarolta meg Mátraist azzal, hogy nemcsak felfedi zsidó származását, hanem adott esetben cionistát is csinálhat belőle, hiszen a szovjet vezetőségnek nem lesz nehéz ráfogni jó néhány kommunista magyarra, hogy cionista, amennyiben nem szolgáltatnak nekik be elég büntetni való lokális németet. Ráadásul itt egy nem is annyira finom utalást találhatunk magának Rákosinak a származására, illetve egykori vezetéknevére (ami egyesek szerint Rosenfeld, mások szerint pedig Róth volt) (uo. 183).

S mint ahogy, mint láthattuk, a cigányellenes hangulat sem tűnt, tűnhetett el egyik napról a másikra, ugyanilyen módon az antiszemitizmus sem vesztetett ki még az új, deklaratív kommunista, baloldali, internacionalista hatalom (fél)hivatalos diskurzusából sem. Ez legjobban a regény zárójelenetében látszik, a Hömpölyzugi Köztársaság végső bukása után. Ez az antiszemitizmus természetesen arra a már-már viccbe illő sztereotípiára épül, hogy a zsidók természetüknél fogva kapitalisták és antiproletárok: „Alma nem esik messze a fájától, vér nem válik vízzé. Zsidók már nincsenek, zsidó tulajdonságok még mindig vannak. Gyö-

kerestől tépi ki a zsidó tulajdonságokat a Magyar Kommunista Párt!” (uo. 390). Itt is az az érzése támad(hat) az olvasónak, hogy Márton László, a regény narrátora mögé álcázva magát, a mindenkori magyar hatalom kisebbségek iránti viszonyulását mutatja be, leleplezve azt a diszkriminációt, amellyel a magyarországi kisebbségek sokszor ma is szembesülnek (ha a Hömpölyzugi Köztársaságot, ismétlem, mint egész Magyarország egyfajta parodisztikus allegóriájaként értelmezzük).

Már az így felvázolt novella- és regényfabulák minoritásokra vonatkozó részletei alapján is kitűnhet, hogy Márton László, szembesülve saját eredetének traumájával, kiépített egyfajta speciális empátiát a kisebbségi léthelyzetben élők, a margóra szorultak, az elnyomottak iránt. Idővel viszont rájöhettek arra, hogy ezt az empátiát egy ironikus távolságtartással, sőt, nemegyszer nyílt paródia és satíra formájában a legcélszerűbb bemutatni. Talán úgy is lehetne fogalmazni, hogy a híres adorniói kérdésre Márton prózája úgy ad pozitív választ, hogy – legalábbis eddigi életművének egy jelentős szeletében – ezt a burleszk, humorisztikus-parodisztikus-szatirikus hangnemet üti meg. És talán éppen ebben a minőségében rejlik ennek a prózának a tragikussága, alapvető, egzisztenciális komolysága is. A tétjei pedig, mint a felvázoltak alapján talán látható volt, nem is olyan kicsik.

KIADÁSOK

MÁRTON László 1989. *Kiválasztottak és elvegyülők. Töprengés a sorsról, amely nem közösség.*

Magvető Kiadó, Budapest

MÁRTON László 1999. *Árnyas főutca.* Jelenkor Kiadó, Pécs

MÁRTON László 2006. *Minerva búvóhelye.* Jelenkor Kiadó, Pécs

MÁRTON László 2012. *M. L., a gyilkos (Történetek egy regényből).* Kalligram, Pozsony

MÁRTON László 2014. *A mi kis köztársaságunk.* Kalligram, Budapest

MARTON, Laslo 2014. *Ubica L. M. (pripovesti iz jednog romana).* S mađarskog preveo Marko Čudić. Levo krilo, Beograd

IRODALOM

CERGOL, Jadranka 2016. Some Typological Features of 'Minority' Literature: The Case of the Slovenian and Italian Minorities. *L'Analisi Linguistica e Letteraria*, anno XXIV, nr. 1. Università Cattolica del Sacro Cuore, Facoltà di Scienze Linguistiche e Letterature Straniere, Milano, pp. 61–76.

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix 2009. *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Fordította Karácsonyi Judit. Qadmon Kiadó, Budapest

HUTVÁGNER Éva 2015. *Az utópia után*. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-januar/Az-utopia-utan-Marton-Laszlo-A-mi-kis-koeztarsasagunk-cimu-regenyrol> (2021. május 28.)

LONČAR, Jelena 2017. *Constructing Minority Representation: Empirical-Theoretical Study*. PhD Thesis. University of York, York

JEGYZETEK

¹ Az angol nyelvű idézetek magyar fordításai az enyéme (a szerző – M. Č.).

² Ennek az elbeszélésnek a címe – *Közepes fogorvos* – konkrétan arra vonatkozik, hogy az egyik szereplő apja azzal a magyarázattal beszéli le fiát költői ábrándjairól, miszerint jobb közepes fogorvosnak lenni, mint (jó) költőnek, hiszen egyetlenegy igazán jó költő létezett csak, méghozzá, az említett apa szerint, Horatius. Ebből a szempontból ez a kitétel egyfajta finoman adagolt ellenpontozása is az említett (kispolgári) világértelmezésnek.

³ Azokról a reális történelmi tényekről, amelyek Márton regénye alapjául szolgáltak, illetve a regényszereplők és történelmi személyek közötti párhuzamokról, ld. bővebben Hutvágner Éva kritikájában: <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-januar/Az-utopia-utan-Marton-Laszlo-A-mi-kis-koeztarsasagunk-cimu-regenyrol>